

Türk Tarihi ile İlgili Bir Değerlendirme

Bülent Okay*

Çin’de; Han Hanedanlığı’nın (M.Ö.206 – M.S.220) sona ermesinden sonra Çin, yaklaşık 350 yıl süren bir kargaşa dönemi yaşamıştır. Wei-Jin Güney-Kuzey Hanedanlıkları adıyla anılan bu dönem, Sui Hanedanlığı’nın (M.S.580 – 617) kurulmasıyla sona ermiştir. Sui Hanedanlığı sonrasında kurulan Tang Hanedanlığı (618–906) döneminde ise ülkede tam olarak birlik sağlanmış ve Çin uygarlığı, kendi ortaçağının en parlak dönemini yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde Müslüman tüccarlar Çin’e akın etmişler, kısa sürede çok sayıda ticaret merkezleri kurmuşlar ve zenginleşmişlerdir. Müslüman tüccarların Çin’e akın etmeleri, kültür açısından Çin için çok yararlı olmuştur. Kayıtlara göre; Tang Hanedanlığı döneminde, yalnızca Chang’an’da 4.000 den fazla yabancı tüccar ailesi oturmaktadır.

Tang Hanedanlığı kurulduktan sonra, Çin sınırları hızla genişlemiş ve çok sayıda ulusu idaresi altına alan evrensel bir imparatorluk haline gelmiştir. Bunun doğal sonucu olarak, Bu arada, daha önce Çin topraklarına yerleşmiş kişilerin soyunda gelenler daha da önem kazanmaya başlamışlardır. Bu yakınlaşma sonunda, göçebe kültürü ile Çin kültürü bir birlerini bütünleyen parçalar haline gelmişlerdir. Tang Hanedanlığı hükümdarlarından Tang Xuanzong, yabancı tüccarların Çin ekonomisini olumsuz yönde etkilemesinden çekinerek, iki kez Çin ile Orta Asya arasındaki ticaret yolunun kullanılmasını yasaklamıştır. Bu yasaklama üzerine Müslüman tüccarlar, deniz yolunu tercih ederek Shanghai kentine akın etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda da, İslamiyet’i kabul eden Çinlilerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. İslam kültürünün Çin’e girmesiyle, Çin ile Orta Asya arasındaki ilişkiler daha da yoğunlaşmıştır.

Orta Asya’lı uluslardan çıkan bilgili ve yetenekli kişiler Çin’de önemli görevlere gelmişler ve devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Kendi öz kültürleriyle Çin’e gelen bu yabancılar, Çin kültürünü benimsemişler ve Çin kültürüne, taze kan görevi görmüşlerdir. Çin kültürü ile Orta Asya kültürünün sentezi sonunda, Tang Hanedanlığı çok görkemli bir dönem olmuş ve o zamanki dünya devletleri içinde en yüksek düzeydeki uygarlıklardan biri haline gelmiştir.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sinoloji Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, bulentokay51@gmail.com

Bazı araştırmacılara göre, Çin'in kuzey, kuzey-batı ve batısında bulunan Orta Asya'lı uluslar, uygarlıktan yoksundur. Bunlar, Çin uygarlığından etkilenmişler ve her şeyi Çinlilerden öğrenmişlerdir. Böyle bir iddiada bulunanlar, tarafsızlık maskesi ardına gizlenerek, gerçekleri çarpıtma çabası içindedir. Ancak, kimi araştırmacılar bu konuda değildir. Onlara göre ise, bu etkileme ve etkilenme olayı tek taraflı olmayıp, karşılıklıdır. Örneğin, ünlü Çinli tarihçi Chen Yinke (陳寅恪: 1890 - 1960), bu etkileşimin karşılıklı olduğu kanısındadır. Chen Yin Ke, Çin ile Batı arasındaki ilişkiler, kültür etkileşimi, Budizmin yayılması, Orta Asya tarihi ve coğrafyası konularında Fransız P. Pelliot, Alman F.W.K. Müller ve Sovyet W. Barthold gibi değerli araştırmacıların bilgilerinden yararlanmış bir bilim insanıdır. Kendisi, Wei-Jin Güney-Kuzey Hanedanlıkları tarihi, Sui-Tang Hanedanları tarihi, Moğol tarihi, Tang ve Qing edebiyatı, Budizm konularında değerli araştırmaları olan bir tarihçidir. Japonya, Almanya ve Amerika'da öğrenim görmüş olan Chen Yinke, çok iyi bildiği Sanskrit, Göktürkçe, Moğolca'dan başka, Tibetçe, Tunguzca, Farsça ve Türkçe bilmektedir. Çin ve Orta Asya halkları arasındaki ilişkiler konusunda tüm dünyanın saygınlığını kazanmış olan Chen Yinke, bu konuda Çin'de de ön sıralarda yer almaktadır.

Chen Yinke, Çin tarihi üzerinde çalışırken, özellikle Sui ve Tang Hanedanlıkları dönemindeki görev yapan kişi adlarına dikkat etmiş, önemli gördüğü kişilerin soy kütüklerini incelemiş ve bunları kaydetmiştir. Sui-Tang Hanedanları dönemindeki kültürün, önceki dönemlerdeki kültürlerin bir devamı olmadığını ve bu kültürün birçok yeni unsur içerdiğini fark etmiştir. Bunun nedeninin de, Sui-Tang Hanedanları döneminde, Çinliler ile Orta Asya'lı ulusların kaynaşması olduğu sonucuna varmıştır. Bu konudaki görüşlerini, çeşitli bilimsel yazılarında dile getirmiştir.

Chen Yinke'nın öğrencisi Yao Weiyuan (姚薇元), hocasının izinden yürümüş ve "Kuzey Hanedanlıkları Dönemindeki Yabancı Ulusların Soyadları" konusunda bilimsel bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada, Wei-Jin Güney-Kuzey Hanedanlıkları dönemindeki soyadlarını incelemiş ve yabancılara sonradan hangi soyadların verildiğini ortaya koymuştur. Ancak bu çalışmada, kişiler ve yaptıkları işler hakkında bilgi vermemiş, sadece kimlik saptaması yapmıştır. Çin uygarlığının gelişmesine, dolaylı olarak da dünya uygarlığını gelişmesine katkı sağlayan Orta Asya'lı uluslar ve onların yaptıkları konusunda, henüz bir çalışma yapılmış değildir.

Biz, Çin uygarlığına katkıda bulunan Orta Asya'lı kişilerin kimliklerini saptamak ve neler yaptıklarını ortaya çıkarmak için bir çalışma yapmış bulunuyoruz. Bu

çalışma sırasında Çince kaynaklar sabırla ve titizlikle taranmıştır. Bu yazımızda, yaptığımız çalışmayla ilgili kısa bilgi vermekle yetineceğiz.

Çinli tarihçilerin günümüze kadar ulaşan değerli eserler bıraktıklarını biliyoruz. (Yazımızın sonunda, “Çin Tarihçiliği” konusunda kısa bir metin yer almaktadır.) Bu eserlerinde yalnız siyasi ve askeri olayları yazmakla kalmamış, komşu ülkelere giden elçilerin, kumandanların günlük ve raporlarını da kaydetmişlerdir. Seyahatnameleri de içeren Çin tarih kaynaklarında, komşu ülke ya da ulusların tarihleri, kültürleri, gelenekleri ve dinsel inançları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Kısacası Çinliler, komşularıyla ilgili her şeyi en ince ayrıntısına kadar yazmışlardır. Çin tarih kitapları incelendiğinde, Tang Hanedanlığı döneminde önemli görevlerde bulunmuş çok sayıda Orta Asya’lı olduğu görülür. Ancak, bu kişiler bir Çinli gibi, Çince adlarıyla kaydedilmişlerdir. Bu kişilerle ilgili soy kütükleri incelendiğinde, Çince adların sonradan verildiği anlaşılmaktadır. Titiz bir çalışma sonucunda, bunların hangi ulustan olduklarını saptamak mümkündür. Biz de bunu yapmaya çalıştık.

Orta Asya’lı kişilerin Çin soyadları almaları çeşitli yollarla olmuştur. Çeşitli nedenlerle Çin topraklarına yerleşen Orta Asya’lı uluslar, Çin’deki yaşama ayak uydurabilmek için soyadı almak zorunda kaldıklarında, boy adlarını “soyad” olarak kullanmaya başlamışlardır. Kimi zaman da, başarılı hizmetlerinden dolayı Çin hükümdarı tarafından kendilerine soyadı verildiği olmuştur. Bundan başka, bazı Orta Asya’lı liderler Çinlilere özenmiş ve ulusuna baskı yaparak, Çinliler gibi soyadı almaya zorlamıştır. Örneğin, Toba Wei döneminde Xiao Wendi (孝文帝) adındaki hükümdar, Çin’in bir bölgesini ele geçirdikten sonra halkın, anadillerini kullanmalarını ve geleneksel giysilerini giymelerini yasaklamıştır. Herkesin Çin adı ve soyadı almasını emretmiştir.

O zamana kadar, Orta Asya’lı uluslar soyadı kullanmamaktadır. Herkes, boy adıyla anılmaktadır. Toba Wei Devleti, 36 devlete (kabile) ile 99 boya (büyük aile) hükmetmekteydi. Zamanla bazı soyadları kullanılmaz olmuş, bazı yeni soyadları ön plana çıkmıştır. Wei Shū (魏書: Wei Tarihi)’yu yazan Wei Bó Qǐ (魏伯起), diğer adıyla Wei Shōu (魏收) bu soyadların tümünü tespit edememiş, sadece 118 soyadı yazabilmiştir. Yao Weiyuan ise, Orta Asya’lı ulusların almış oldukları 139 soyadı tespit etmeyi başarmıştır.

Bazı bilim adamlarınca, benliklerini yitirdikleri ve Çinlileştikleri iddia edilen Orta Asya’lı uluslardan çok sayıda devlet adamı, resimde yeni ekoller yaratan ressam, örnek kentler inşa eden mimarlar, tıp ve farmakoloji alanında hizmetler veren

hekimler, ünlü şairler, müzisyenler ve diğer alanlarda başarılı hizmetler vermiş kişiler çıkmıştır. Bu kişiler Çin uygarlığının gelişmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Dolayısıyla da dünya kültürüne önemli katkılar sağlamışlardır. Bu kişiler ne yazık ki araştırılmamış, ihmal edilmişlerdir. Bu çalışmanı, bu alanda yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşüncesindeyiz. Bu çalışmanın amacı, Doğu Asya'nın temel kültür alanı olan Çin'in bilim, sanat, siyaset ve askeri alanlarındaki gelişmesine katkıda bulunan Orta Asya'lı kişilerin soykütüklerini ortaya çıkarmaktır. Konumuz, zaman açısından M.S. 581 ile M.S. 907 yılları arasındaki dönemi, coğrafi açıdan, Sui-Tang Hanedanları döneminde Çin sınırları içinde kalan bölgeyi kapsamaktadır. Ele alınacak kişiler, söz konusu zaman dilimi içinde Çin'de yaşayan Türk kökenli ya da Orta Asya Türk Kültür Alanı içinde yetişmiş kişilerdir.

Yazımızda Çince için, Pin Yin yazım sistemi kullanılmıştır. Çince imler, araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından tam yazılış (Fan Ti) olarak yazılmıştır. Ayrıca yazımızın arka sayfasında Wade – Giles - Pin Yin karşılaştırma tablosu verilmiştir. Bu alanda çalışma yapacak bilim insanlarına yararı olur düşüncesiyle, çalışmamızda yararlandığımız temel Çince kaynakları kısaca tanıtmak istiyoruz:

Suí Shū (隋書: Sui Tarihi)

Sui Hanedanlığı döneminde Wèi Zhēng (魏徵) tarafından 636 yılında yazılmıştır.

Hükümdar kayıtları kısmında, Sui Hanedanlığı hükümdarlarının ve ailelerinin soykütükleri bulunmaktadır. Halk Kayıtları kısmında ise, halk içinden çıkmış ve yararlı işler başarmış kişilerin biyografileri bulunmaktadır. Burada, Çin'e yerleşmiş ve önemli görevlerde bulunmuş Orta Asya'lı kişilerin biyografilerini bulmak mümkündür.

Hükümet Kayıtları kısmında, resmi yazışmalara ait bilgiler bulunmaktadır. Bu kısımda, Orta Asya'lı kişilerin hangi görevlerde bulduklarını araştırmak mümkündür.

Sui Shu içindeki Bibliyografya kısmında, o dönemden önce ve o dönemde yazılmış tüm kitapların listesi bulunmaktadır. Sui Shu'nun, Beijing 1973 tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bu baskısı, 5 cilt ve 1904 sayfadan meydana gelmektedir.

Tōng Diǎn (通典)

Tang Hanedanlığı döneminde Dù Yòu (杜祐) tarafından 30 yılda yazılmıştır. Yazılması 801 yılında tamamlanan bu kitapta 200 kısım bulunmaktadır. Tang Hanedanlığı'na ait olayları ayrıntılı bir biçimde anlatır. Tōng Diǎn'in, Shanghai 1935 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Jiù Táng Shū (舊唐書: Eski Tang Tarihi)

Beş Hanedanlık döneminde, Liu Xü tarafından 945 yılında yazılmıştır. Tang Hanedanlığı'nın sona ermesinden kısa bir süre sonra yazıldığı için, kaynak yönünden zengindir. 200 kısımdan meydana gelmektedir. İçinde, Hükümdar Kayıtları, Halk Kayıtları ve Hükümet Kayıtları bulunmaktadır. Jiù Táng Shū'nun, Beijing 1975 tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bu baskısı, toplam 16 cilt ve 5407 sayfadan oluşmaktadır.

Táng Huì Yào (唐會要)

Song Hanedanlığı döneminde Wang Fu tarafından 961 yılında yazılmıştır. 100 kısımdan meydana gelmektedir. Tang Hanedanlığı dönemine ait ekonomi, politika ve kültür olaylarını içerir. Táng Huì Yào'nun, Shanghai 1948 tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bu baskısı, 3 cilt ve 1999 sayfadır.

Tài Píng Guǎng Jì (太平廣記)

Sui Hanedanlığı döneminde, Liú Fǎng (劉昉) ve arkadaşları tarafından 978 yılında yazılmıştır. 500 kısımdan oluşmaktadır. Eski romanları, destanları ve halk masallarını içermektedir. Beijing, 1972 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Tài Píng Yù Lǎn (太平御覽)

Kuzey Song döneminde, hükümdarın emriyle, Lǐ Fǎng (李昉) ve Hú Méng (胡蒙) yönetimindeki bir heyet tarafından 983 yılında yazılmıştır. 1000 kısımdan oluşan, ansiklopedi türündeki bu eser, Tang Hanedanlığı dönemine kadar olan toplumsal, siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeleri, belgeleriye birlikte içermektedir. Bu eser yazılırken, 2579 adet eski kitaptan yararlanılmıştır. Beijing 1960 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Cè Fǔ Yuán Guī (册府元龟)

Kuzey Song döneminde, hükümdarın emriyle, Wáng Qīn Ruò (王欽若), Yang Yi (楊億) ve arkadaşları tarafından 1013 yılında yazılmıştır. 1000 kısımdan oluşan bu eser, Beş Hanedanlık dönemine kadar olan olayları ve belgeleri içerir. Sui-Tang Hanedanları tarihi konusunda araştırma yapacak kişiler için, en güvenilir kaynak kitap olarak kabul edilmektedir. Beijing 1960 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Xīn Táng Shū (新唐書: Yeni Tang Tarihi)

Kuzey Song Hanedanlığı döneminde, hükümdarın emriyle, Ou-Yang Xiu (歐陽修) ve Song Xi (宋晞) tarafından 16 yıl süren bir çalışma sonucunda yazılan

bu eser, 1061 yılında tamamlanmıştır. 225 Kısımdan meydana gelmektedir. İçinde, Hükümdar Kayıtları, Halk Kayıtları, Hükümet Kayıtları ve Bibliyografya kısımları bulunmaktadır.

Ayrıca Başvezir Kayıtları bulunmaktadır. Burada, Tang Hanedanlığı döneminde başvezirlik yapmış kişilerin soykütükleri bulunmaktadır. Başvezirlik yapmış Orta Asya'lı kişiler ve aileleri hakkında değerli bilgiler içeren bir kısımdır. Xin Tang Shu'nun, Beijing 1975 tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bu baskısı, 20 cilt ve 6472 sayfadan meydana gelmektedir.

Tōng Zhì (通志)

Güney Sung Hanedanlığı döneminde, Zhèng Qiáo (鄭樵) tarafından 1161 yılında yazılmıştır. 200 Kısımdan oluşan bu eser, Çin'deki soyadların tarihçesini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Çinlilerin kimlere, neden, ne zaman ve hangi soyadları verdiklerini anlatan bu eserin, Shanghai 1935 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Quán Táng Shī (全唐詩: Bütün Tang Şiirleri)

Qing Hanedanlığı döneminde, Peng Ding Qiu (彭鼎秋) ve arkadaşları tarafından 1706 tarihinde derlenmiştir. Bu eserde, 2.200'den fazla şair tarafından yazılmış, 48.900'den fazla şiir bulunmaktadır. Toplam 900 kısımdan oluşmuştur. Hükümdarların, soyluların, ünlü ya da ünsüz şairlerin şiirlerinden başka, şairi bilinmeyen şiirleri de içermektedir. Beijing 1979 tıpkıbasımı kullanılmıştır. Bu baskısı, 25 cilt ve 10.222 sayfadan meydana gelmektedir.

Wénxiàn Tōng Kǎo (文献通考)

Yuan Hanedanlığı döneminde Ma Duanlin (馬端臨) tarafından yazılmıştır. Song Hanedanlığı dönemine kadar olan olayları içeren bu eser, 348 kısımdan meydana gelmiştir. Ayrıca, 3 kısımdan oluşan Bibliyografya eki bulunmaktadır. En önemli özelliği, yazmış olduğu olayların nedenleri ve sonuçları üzerinde araştırma yapmış olmasıdır. Shanghai 1935 tıpkıbasımı kullanılmıştır.

Türklerin Çin Kültürüne Katkıları

Türklerin Çin kültürüne ve dolayısıyla da dünya kültürüne katkıları küçümsenemeyecek kadar çoktur. Orta Asya'lı ulusların Çin Kültürüne katkıları derken, aslında Türk soyundan gelenler ele alınmıştır.

Türklerin sadece askeri alanda katkı sağlayabileceği düşünüldüğünü doğal karşılamak gerekiyor. Çünkü Türkler, savaşmayı bilen bir ulus. Savaşta kullandıkları silahlar,

savaş taktikleri, besledikleri atlar gibi konularda katkı sağladığı düşünülebilir. Görüyoruz ki Türklerin katkıları sadece askerlikle sınırlı değildir. Ana başlıklara bir göz atalım:

- 1) Türklerin askeri, siyasi, kültürel, sanat ve sosyal yaşam üzerine etkileri olmuştur. Bunlardan bir, iki örnek vermek yararlı olacaktır.
- 2) Türklerin askeri alandaki katkıları; Tang Hanedanlığı'nın kuruluş döneminde, sınır savunmasında, An Shi ayaklanmasının bastırılmasında ve askeri genel valilik olarak ele alınabilir. (Fān Zhèn (藩鎮: Askeri Genel Valilik) Sistemi)
- 3) Türklerin devlet yönetimi alanındaki etkileri, “Başvezirlik Soykütükleri”nde görmekteyiz.

Sanıldığına aksine; Türklerin sanat ve sosyal yaşam üzerinde çok fazla etkileri olmuştur. Özellikle müzik, dans, edebiyat, resim, mimari, hukuk, tıp, sosyal kültür alanlarında çok etkili olmuştur. Şimdi, kimlerin ne görev aldıklarına ve soykütüklerine bakalım:

Tang Hanedanlığı'nın Kuruluş Döneminde (618-627) Askeri Alanda Görev Alan Türkler:

Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasında, Göktürklerin oynamış oldukları önemli rolden söz ettik. Tang Hanedanlığı'nın kuruluş mücadelesi içinde yer alan pek çok Orta Asya'lı, askeri rütbelere elde etti. Orta Asya'lı bu kişiler ata binmekte ve yay kullanmakta çok yetenekliydi. Savaşmayı bilen, cesur kişilerdi. Aynı zamanda da sözlerine güvenilen sadık kişilerdi. Çince belgelerde, Çince ad ve soyadları ile yer alan bu kişilerin soy kütükleri incelendiği zaman, aslen Türk oldukları anlaşılmaktadır.

Bunların içinde, Shān Dōng Háo Jié (山東豪傑: Shan Tong Savaşçıları) adında bir grup bulunmaktadır ki bunlar, Běi Wèi (北魏: Kuzey Wei, 386-534) döneminde bu bölgeye yerleştirilen Orta Asya'lı askerlerin torunlarıdır. Kuzey Wei döneminde sınır bölgelerine yerleştirilen bu askeri grupların içinde ağırlık Orta Asya'lı uluslardaydı. Bunlar genellikle, göçebe uluslar içinde en savaşçı olarak bilinen Gāo Chē (高車)'lerden meydana gelmekteydi. Önce, bu kişilerin ad ve soyadlarını tespit edelim, sonra da doğum yerlerini araştırarak, gerçek kimliklerini saptamaya çalışalım.

Jiu Tang Shu içindeki Liu Wen Jing Kayıtları'nda: “Miladi 66 yılında Li Shimin (Tang Taizong) hükümdar olduktan sonra, devletin kuruluşu sırasında hizmeti

geçen kişilere çeşitli rütbeler ve unvanlar verdi” denmektedir. Bu kişilerin adları ve Jiu Tang Shu içindeki ilgili sayfa numaraları, aşağıda liste olarak verilmiştir.

1. Péi Jì	裴寂	3736
2. Chǎng-Sūn Wú Jì	長孫無寄	4017
3. Wáng Jūn Guō	王君廓	3807
4. Wei Chí Jìng Dé	尉遲敬德	3752
5. Fáng Xuán Líng	房玄齡	3853
6. Dù Rú Huì	杜如晦	3858
7. Chǎng-Sūn Shùn Dé	長孫順德	4023
8. Chái Shào	柴紹	3774
9. Luó Yì	羅藝	3806
10. Zhào Jùn Wángxiàoogōng	趙郡王孝恭	3522
11. Hóu Jūn Jí	侯君集	3825
12. Zhāng Gōng Jǐn	張公謹	3755
13. Liú Shī Lì	劉師立	3742
14. Lǐ Jì (Xúshìjì)	李績(徐世績)	3817
15. Lǐ Hóng Jī	劉弘基	3765
16. Gāo Shì Lián	高士廉	3839
17. Yǔ Wén Shì Jí	宇文士及	3934
18. Qín Shū Bǎo	秦叔寶	3757
19. Chéng Zhī Jié	程知節	3773
20. Ān Xīng Guì	安興貴	3445
21. Ān Xiū Rén	安修仁	3445
22. Táng Jiǎn	唐儉	3759
23. Dòu Guǐ	竇軌	3845
24. Qū Tū Tōng	屈突通	3749
25. Xiāo Yǔ	蕭瑀	3949
26. Fēng Dé Yí	封德彝	3929
27. Liú Yì Jié	劉義節	3743
28. Qián Jiǔ Lǒng	錢九隴	3743

29. Fán Xìng	樊興	3744
30. Gōng Sūn Wǔ Dá	公孫武達	3744
31. Lǐ Mèng Cháng	李孟嘗	3747
32. Duàn Zhì Hóng	段志宏	3762
33. Páng Qīng Huī	龐卿禪	3745
34. Zhāng Liàng	張亮	3828
35. Lǐ Yào Shī (Lìjìng)	李藥師(李靖)	3811
36. Dù Yān	杜淹	2440
37. Yuán Zhòng Wén	元仲文	3747
38. Zhāng Zhǎng Xùn	張長遜	3745
39. Zhāng Píng Gāo	張平高	3746
40. Lǐ'ān Yuǎn	李安遠	3746
41. Lǐ Zǐ Hé	李子和	2282
42. Qín Xíng Shī	秦行師	3747
43. Mǎ Sān Bǎo	馬三寶	3747

Bunlardan başka, Tang Gaozu (唐高祖: Li Yuan) döneminde yaşayan, ancak, oğlu (Li Shih Min)'nin döneminde adı geçmeyen 8 kişi daha vardır. Bunların adları ve Jiu Tang Shu içindeki ilgili sayfa numaraları aşağıda gösterilmiştir.

1. Dòu Cóng	竇琮	3846
2. Yān Kāi Shān	殷開山	3766
3. Liú Zhèng Huì	劉政會	3767
4. Zhào Wén Kè	趙文恪	3740
5. Wǔ Shì Yuē	武士護	5835
6. Lǐ Sī Xíng	李思行	3740
7. Lǐ Gāo Qiān	李高遷	3740
8. Xǔ Shì Xù	許世緒	3741

Tang Hanedanlığı'nın ilk hükümdarı Tang Gao Zu ile oğlu Tang Tai Zong'un yaşadıkları dönemleri birlikte ele alırsak, Tang Hanedanlığı'nın kuruluşunda ve ilk yıllarında askeri alanda önemli hizmeti geçen toplam 51 kişi vardır. Tang

Hanedanlığı'nın resmi tarih kitabı olan Xin Tang Shu ve Jiu Tang Shu içinde bu 51 kişi ile ilgili bölümleri incelediğimizde, hepsine Çince adlar verildiğini ve Çinli gibi kaydedildiğini görmekteyiz.

Buradaki bilgileri, Yao Weiyuan'ın yazmış olduğu Bei Chao Hu Xing Kao adlı kitaptaki belgelerle karşılaştırdığımızda, bu kişilerden 12'sinin Orta Asya'lı olduğunu görmekteyiz. Yine bu kişilerden 27'si hakkındaki bilgilerin çok az olduğu, bir kaç satır ile geçirildiğini görmekteyiz ki, Çinli olan bu kişilerin yapmış oldukları hizmet çok da önemli olmasa gerek. Geri kalan on iki kişi önemli hizmetlerde bulunmuş kişilerdir. Çinli olan bu kişiler hakkındaki bilgiler de ayrıntılıdır. Ancak, dikkatimizi çeken bir nokta var ki, önemli olduğu kanısındayız.

Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu ve ilk yılları ile ilgili kitaplarda, Orta Asya'lı olan 12 kişinin adından çok sık söz edilmekte ve yapmış oldukları hizmetin önemi tekrar tekrar vurgulanmaktadır. Özellikle, Tang Hanedanlığı'nın kuruluş dönemini çok ayrıntılı bir biçimde anlatan, Wen Daya'nın yazmış olduğu Da Tang Chuang Ye Qi Ju Zhu adlı kitapta, Orta Asya'lı 12 kişinin adından sıkça söz edilmektedir. Bu kişilerin, Çinliymiş gibi anlatıldıklarını da ekleyelim. Şimdi bu 12 kişi ile ilgili bilgileri ayrıntılı bir biçimde vermeye çalışalım.

1) Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)

Xin Tang Shu'daki Başvezir Kayıtları'nda, Chǎng-Sūn (長孫) soyadı ile ilgili olarak: "Chǎng-Sūn (長孫) soyadı, Toba Yù Lǜ (拓跋鬱律) adlı kişiden gelmektedir. Tà Bá Yù Lǜ'nün iki oğlu vardı. Büyüğünün adı Shā Mò Xióng (沙漠雄), diğzerinin adı Shén Yì Jiǎn (什翼犍)'di... Shā Mò Xióng sonradan adını değiştirerek Rén (仁) adını aldı. Soyadı olarak da Tuo Bá (拓跋) soyadını aldı. Shā Mò Xióng'un oğlu Sōng (嵩), Zhù Guó Dà Jiàng Jūn (柱國大將軍) ve Běi Píng Xuān Wáng (北平宣王) görevlerinde bulundu. Sōng, Tuo Bá ailesinin ilk torunu olduğu için, Kuzey Wei hükümdarı Dào Wǔ (道武) ona, 'Büyük Torun' anlamına gelen Chǎng-Sūn (長孫) soyadını verdi."

Dào Wǔ (道武)'nın adı Tuo Bá Guī (拓跋珪)'dir. Shén Yì Jiǎn (什翼犍)'in torunudur. 386 yılında, Kuzey Wei ya da Sonraki Wei adıyla anılan devleti kurmuştur. Xiào Wén Dì (孝文帝) Çinlilere hayrandı. Çinliler gibi soyadı almak istediğinde, Yuán (元) soyadını aldı. Bu nedenle, Wei devletine, Yuán Wèi (元魏) de denmektedir.

Xin Tang Shu'da, Tang Tai Zong'un eşi ile ilgili olarak şunlar yazmaktadır: "Tang Tai Zong (Li Shi Mǐn)'un eşi Chǎng-Sūn (長孫) ailesindedir. Ataları, Tuo Bá Wèi (拓跋魏) soyundandır... Ağabeysinin adı Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'dir."

Çin kaynaklarının da söylediği gibi Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), Tuo Bá Wèi (拓跋魏) soyundan gelmektedir. Toba'lar, Hun'lar ile Xianbei'lerin karışmasından meydana gelmiş bir ulustur. Bu ulusa, Tiě Fú (鐵弗) ya da Tū Fā (禿發) da denilmektedir.

Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌); Tang Tai Zong ve Tang Gao Zu'nun hükümdar oldukları dönemlerde başvezirlik yapmıştır. Tang Tai Zong çok ağır hasta olduğu bir gün şöyle demiştir: “Ülkemi idare etmemde, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)’nin büyük yardımları olmuştur.”

Li Yuan (Tang Gao Zu) Tang Hanedanlığı'nı kurmak için savaşıırken, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), sürekli olarak Li Shi Min'in yanında yer almıştır. Her savaşa onunla birlikte katılmıştır. Li Shi Min (Tang Tai Zong) hükümdar olduktan sonra ona, büyük hizmetlerinden dolayı Qí Guó Gōng (齊國公) unvanını vermiştir.

Chang-Sun Wu Ji ile Li Shi Min çok eski arkadaşlar. Üstelik Li Shi Min, onun eniştesi durumundaydı. Li Shi Min'in ona olan güveni tamdı. Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), sarayın harem bölümüne girebilen tek kişiydi. Bir ara, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'ye verilen yetkilerin çok fazla olduğu konusunda söylentiler çıktı. Bunun üzerine Li Shi Min vezirlerine şöyle demiştir: “Henüz oğlum çok küçük. Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'nin bana büyük yardımı olmaktadır. Onu oğlum gibi görmekteyim. Benimle uzaktan ilişkisi olanlar, yakın ilişki içinde olduğum kişilerle aramı açmak istiyorlar. Yeni gelenler, eskilerle olan ilişkiyi bozmak için söylentiler çıkarıyorlar. Bu söylentileri çıkaranlar sadık kişiler değildir. Ben onlara inanmam, sözlerine kıymet vermem.”

Hükümdar, eşinin ailesini kayırdı, eşinin ağabeyine başvezirlik verdi türünden çıkan söylentiler üzerine de hükümdar: “Ben Kişinin yeteneğine bakarım. Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), hem iyi bir devlet adamı, hem de iyi bir askerdir. Onun içindir ki onu başvezir yaptım” demiştir.

Tang Tai Zong'dan sonra yerine Tang Gao Zu geçmiştir. Tang Gao Zu, babasının döneminde görev yapan başvezir ve vezirlere güvenmiş ve onlardan yararlanmaya devam etmiştir. Özellikle de, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌) ve Chǔ Sui Liáng (褚遂良)'in sözlerine saygı göstermiştir. Onların fikirleri doğrultusunda hareket etmiştir. Böylece, babasının dönemindeki huzurlu yaşam devam etmiştir. Tang Gao Zu, bir süre sonra ilk eşini bırakarak, Wǔ Zhāo Yí (武昭儀) adında bir kadınla evlenmiştir. Bu kadın, sonradan “Wǔ Hòu (武后)” adıyla ün yapacak, Çin'in ilk kadın imparatoru olacaktır.

Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌) ve Chu Sui Liang, Wu Zhao Yi'nin İmparatoriçe olmasına karşı çıkmışlardır. Hükümdar bu konuda onları dinlememiş ve Wu Zhao Yi'yi İmparatoriçe yapmıştır. İmparatoriçe Wu, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'nin kendisine karşı koyduğu tavrı unutamamış ve kin beslemeye başlamıştır. Bunun üzerine Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), intihar etmiştir. Bundan sonra ülke yönetimi tamamen Kraliçe Wu'nun eline geçmiştir. Onun kötü idaresi sonucunda, Tang Hanedanlığı yıkılma noktasına kadar gelmiştir. 760 yılında İmparatoriçe Wu'nun yönetimine son verilmiş ve Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'nin ailesine eski itibarı iade edilmiştir.

2) Chǎng-Sūn Shùn Dé (長孫順德)

Chǎng-Sūn Shùn Dé, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌)'nin amcasıdır. Tang Hanedanlığı'nın kurucusu Tang Gao Zu (Li Yuan) ile arasında yakın bir dostluk vardı. Savaş sırasında, Tang Tai Zong tarafından, asker bulmakla görevlendirilmiştir. Topladığı binlerce askerle Tang Hanedanlığı'nın kuruluşunda hizmeti geçmiştir.

3) Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德)

Yù Chí Wei Chi (尉遲) adı aslında bir boy adıdır. Sonradan, soyadı şeklini almıştır. Bununla ilgili olarak Zhōu Shū (周書: Zhou Tarihi)'da şöyle denilmektedir: “Ataları Toba soyundan gelmektedir. Bu boyun adı Yù Chí Wei Chi (尉遲) idi. Sonradan, boy adını, soyadı olarak almışlardır.”

Görüldüğü gibi, Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德), Tuo Bá (拓跋)'ların Yù Chí (尉遲 Wei Chi boyundandır. Bununla ilgili olarak, Wèi Shū (魏書: Wei Tarihi)'ne de bir göz atalım: “Miladi 403 yılında, Shuò Fāng (朔方)'daki Yù Chí (尉遲) boyundan 10.000'den fazla aile, Yún Zhōng (雲中) denilen yere gelerek, Tuo Bá (拓跋)'larla kaynaşmışlardır.”

Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasındaki savaşlarda Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德)'nin, karşı tarafa geçeceği söylentisi çıktığında, Tang Tai Zong ona kefil olmuştur. Savaşlarda, Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德) karşılaştığı düşmanlarını yenilgiye uğratmıştır.

Tang Devleti kurulduktan sonra, dört vezir, Tang Gao Zu'dan sonra Li Shi Min'in hükümdar olmasını arzu etmekteydiler. Bu vezirler şunlardır: Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無忌), Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德), Fáng Xuán Líng (房玄齡) ve Dù Rú Hui (杜如晦). Bunlardan Yù Chí Jìng Dé (尉遲敬德), Li Shi Min'in korunmasında aktif rol oynamış bir kişidir.

4) Lǐ Jī (李績)

Jiu Tang Shu içinde: “Lǐ Jī, Cáo Sà (曹卅) eyaleti, Lí Hú (離狐)’lıdır. Sui Hanedanlığı’nın son zamanlarında (615 yıllarında) Huá (滑) eyaletindeki Wèi nán (衛南)’a göç etmiştir. Asıl soyadı Xú (徐), adı Shì Jī (世績) idi. Onun çok sadık biri olduğunu gören Táng Gāo Zǔ (唐高祖) ona kendi soyadı olan ‘Lǐ (李)’ soyadını vermiştir.” denmektedir. Li Ji, Tang dönemi tarih kitaplarında adı geçen “Shan Dong Hao Jie ” grubunun liderlerinden birisidir.

Dà Táng Xīn Yǔ (大唐新語) adlı kitapta: “ Li Jī’nin yüzü ‘Hú Rén (胡人)’a benziyordu” denilmektedir.

Li Ji’nin, Orta Asya kökenli uluslarla kan akrabalığı olduğu kanısındayız. Jiu Tang Shu ve Xin Tang Shu içinde, onun, Tang Hanedanlığı’nın kuruluş yıllarında Táng Tàì Zōng (唐太宗) ile birlikte savaflara katıldığı anlatılmaktadır. O sırada her ikisi de general rütbesindedir. Ancak, Táng Tàì Zōng (唐太宗)’un mevkisi daha yüksektir. Li Ji, asker sevk ve idaresini iyi bilen bir komutandı. Tang Hanedanlığı kurulduktan sonra, Göktürklerle yapılan savafları o yönetmiştir.

Tang Hanedanlığı’nın ilk yıllarında başvezirlik yapan kişilerin hep asker kökenli olduklarını görürüz. Li Ji de aynı Chǎng-Sūn Wú Jì gibi, asker kökenli bir başvezirdir.

5) Gāo Shì Lián (高士廉)

Xin Tang Shu’da: “Gao Shi Lian’in, Kuzey Qi (Běi Qi -北齐) devletinin, Qīng Hé (清河) hükümdarı Gāo Yuè (高嶽)’nin torunudur” denmektedir. Xin Tang Shu içindeki Başvezir Kayıtları’nda: “Gāo Yuè (高嶽), Gāo Huān (高歡)’ın kardeşidir” denmektedir.

Běi Qí Shǐ (北齊史: Kuzey Qi Tarihi)’de: “ Kuzey Qi hükümdarı Gāo Huān (高歡), Xiān Bēi (鮮卑) soyundandır. Asıl soyadı Shì Lóu (是婁)’dur. Ataları, Mù Róng (慕容)’ların kurduğu Yàn (燕) devleti (384-394) döneminde, Kuzey Wei (Běi Wèi -北魏)’lerin egemenliğini kabul ederek, onların buyruğuna girdiler, onlarla kaynaştılar” denmektedir.

Görüldüğü gibi, Gāo Shì Lián (高士廉), Xiān Bēi (鮮卑) soyundan gelen, Orta Asya’lı bir kişidir.

Táng Tàì Zōng (唐太宗), Gāo Shì Lián (高士廉)’e çok değer vermiştir. Gāo Shì Lián (高士廉), “Lì Bù Shàng Shū (吏部尚書)” işlerine bakıyordu. Boyları ve aileleri titizlikle inceleyen Gāo Shì Lián (高士廉), onların içyapılarını göz önüne

alarak atamalar yapmış, görevler vermiştir. Yaptığı işte çok başarılı olmuştur.

Bing (并) eyaletinde Dū Dū (都督: Askeri Vali) iken hastalandığı zaman, Táng Tàì Zōng (唐太宗) onun ziyaretine gitmiştir. Ağırlaştığında da, ağlamıştır. Gāo Shì Lián (高士廉) öldüğünde, Táng Tàì Zōng (唐太宗) onun cenaze törenine katılmak istediğinde, Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無寄) onun atının önünde diz çökerek “bir hükümdarın, hizmetinde çalışan biri için böylesine yakınlık göstermesi gereksizdir” demiş ve gitmesine engel olmak istemiştir.

Hükümdarın kendisini dinlemediğini gören Chǎng-Sūn Wú Jì (長孫無寄) ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine hükümdar saraya gelerek, yüzünü güneğe dönmüş ve ağlamıştır. Xīn Táng Shū (新唐書) içindeki, Gāo Shì Lián (高士廉) Kayıtları içinde anlatılanlar, Táng Tàì Zōng (唐太宗)’un, Gāo Shì Lián (高士廉)’i ne kadar çok sevdiğini, ona ne kadar çok değer verdiğini kanıtlamaktadır.

6) Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及)

Xīn Táng Shū (新唐書) içinde, “Yǔ Wén (宇文) boyu, Xiōng Nú (匈奴)’ların, Nán Chán Yú (南單于: Güney Lideri)’sünün soyundandır. Bu aileden olan Gé Wū Tù (葛烏兔), Xiān Bēi (鮮卑)’lerin lideridir. Dà Rén (大人) olarak görev yapmıştır. Babadan oğula aynı görevi üstlenmişlerdir” denmektedir.

Wèi shū (魏书) içindeki Yǔ Wén Mò Huái (宇文莫槐) Kayıtları’nda, “Xiōng Nú (匈奴) soyundan gelen Yǔ Wén Mò Huái (宇文莫槐)’ın ataları, Nán Chán Yú (南單于)’sünün uzaktan akrabalarıdır. Babadan oğula Dōng Bù Dà Rén (東部大人) olarak görev yapmışlardır” denmektedir.

Wèi Shū (魏书) içindeki Yǔ Wén Zhōng (宇文忠) Kayıtları’nda, “Yǔ Wén Zhōng (宇文忠)’un ataları Nán Chán Yú (南單于)’sünün uzaktan akrabalarıdır. Nesilden nesile hep doğuda yaşamışlardır” denilmektedir.

Xīn Táng Shū (新唐書) içinde, Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及)’nin ataları hakkında şöyle denilmektedir: “Fèi Yě Tóu (費也頭) boyu, Xiān Bēi (鮮卑) soyundan gelen Yì Dòu Guī (佚豆歸)’in emrindeydi. Sonradan, efendileri ile birlikte soyadlarını değiştirerek, Yǔ Wén (宇文) soyadını almışlardır. Kuzey Wei (Běi Wèi -北魏) devleti zamanında memurluk yapmışlardır. Wò Yě (沃野) denilen yerde Zhèn Jūn Zhǔ (鎮軍主: Garnizon Komutan) görevini babadan oğula devam ettirmişlerdir. (Torununun torunu, Yǔ Wén Shèng (宇文盛) adıyla anılmaktadır.) Altı nesil sonra, Yǔ Wén Shèng (宇文盛) adına rastlanmaktadır. Yǔ Wén Shèng (宇文盛)’dan üç nesil sonra ise, Yǔ Wén Huà Jí (宇文化及) adına rastlanmaktadır. Bu kişi, Suí (隋) Hanedanlığı döneminde Tàì Pú Qīng (太僕卿) görevinde bulunmuştur. Erkek

kardeşi Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及)'de, Táng Gāo Zǔ (唐高祖) döneminde başvezir olarak görev yapmıştır.”

Görüldüğü gibi, Táng Gāo Zǔ (唐高祖) döneminde başvezirlik yapan Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及), Xiōng Nú (匈奴) ve Xiān Bēi (鲜卑)'lerle kan bağı olan bir kişidir.

Táng Gāo Zǔ (唐高祖), Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及) ile ilgili olarak vezirlerine demiştir ki: “ Altı, yedi yıldır memleket meselelerini görüşüp tartışıyoruz. Sizler hep onun arkasında kalıyorsunuz.”

Táng Gāo Zǔ (唐高祖), onun hizmetlerinden dolayı, kendi sülalesinden bir kızı ona eş olarak verir. Bütün bu olaylar, Táng Gāo Zǔ (唐高祖)'nun, Yǔ Wén Shì Jí (宇文士及)'ye ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

7) Ān Xīng Guì ve Ān Xiū Rén (安興貴) (安修仁)

Xīn Táng Shū (新唐書) içindeki Başvezir Kayıtları'na bir göz atalım: “Wǔ Wēi (武威) kökenli Lǐ (李) ailesinin asıl soyadı, Ān (安) idi. Huáng Dì (黃帝)'nin Chāng Yì (昌意) adında bir oğlu olur. Chāng Yì (昌意)'nin ikinci oğlunun adı Ān (安) idi ve batıda otururdu. Ülkesinin adı Ān Xī (安息) idi. Sonraki Han Hanedanlığı'nın son zamanlarında (yaklaşık 220 yılları) oğlu Shì Gāo (世高)'ı Çīn hükümdarına (rehin) gönderdi. Shì Gāo (世高), Luò Yáng (洛陽) denilen yere yerleşti. Daha sonraları meydana gelen bir savaştan korunmak için, Wǔ Wēi (武威) denilen yere taşındı. Kuzey Wei (北魏) Hanedanlığı döneminde bu aileden çıkan Ān Nán Tuó (安難陀)'nun torunu Ān Pó Luó (安婆羅), Suí (隋) Hanedanlığı döneminde Wǔ Wēi (武威)'de Sà bǎo (薩寶) görevinde bulundu. Onun, Ān Xīng Guì (安興貴) ve Ān Xiū Rén (安修仁) adlarında iki oğlu oldu. Bunların soyundan gelen Ān Bào Yù (安抱玉) zamanında, hükümdar tarafından bu aileye ‘Lǐ - 李’ soyadı verildi. Onun adı da, Lǐ Bào Yù (李抱玉) olarak değişti.”

Xīn Táng Shū (新唐書) içindeki Başvezir Kayıtları'nda, Wǔ Wēi (武威) denilen yerde oturan Ān (安) ailesinin, Huáng Dì (黃帝) soyundan geldiği söylenmektedir. Ancak, bu açıklama pek inandırıcı değildir.

Japon tarihçi Haneda'ya göre, Çīn tarihinde adı geçen Ān Xī (安息) ülkesi, Hazar denizine dökülen Artek ırmağının havzasında kurulmuştur. Han Hanedanlığı döneminde Ān Xī (安息) adıyla bilinen bu ülkeye, Suí (隋) ve Tang Hanedanları döneminde, Ān (安), Bù Huō (布豁) ya da Bǔ hē (捕喝) denilmekteydi. Fransız tarihçi Chavannes'e göre, Ān Xī (安息), ya da diğer adıyla Bǔ Hē (捕喝) ülkesi, bugünkü Buhara kentinin olduğu yerdir.

Görüldüğü gibi, Ān Xī (安息) ya da Bǔ hē (捕喝), bugünkü Buhara kenti ile Artek ırmağı havzasında bulunmaktadır. Buranın halkı, Sonraki Han Hanedanlığı döneminde Luò Yáng (洛陽)'a göçmüşlerdir.

Biraz önce, Ān Pó Luó (安婆羅)'nun, Suí (隋) Hanedanlığı döneminde Sà Bǎo (薩寶) görevinde bulunduğundan söz etmiştik. Yáo Wēi Yuán (姚薇元)'e göre, Uygurcası “ Sartpau” olan bu sözcük, Zerdüşt dininde bir din görevlisinin unvanıdır. Çince'ye çevrilirken, sese göre çevrilmiş ve “Sà Bǎo (薩寶)” denilmiştir.

Zerdüşt dininin Çin'in batısında yaygın olduğu göz önüne alınırsa, bu kişilerin Ān Xī (安息) denilen yerden gelmeleri daha akla yakındır. Bu kişiler Çin'e göç ederlerken, inançlarını da beraberlerinde getirmişlerdir.

Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasında, Ān Xīng Guì (安興貴), Zuǒ Wǔ Hóu Dà Jiàng Jūn (左武侯大將軍), Ān Xiū Rén (安修仁) ise, Zuǒ Xiāo Wēi Dà Jiàng Jūn (左驍衛大將軍), olarak hizmet etmişlerdir. Katıldıkları savaşlarda büyük yararlıklar göstermişlerdir.

8) Dòu Guǐ (竇軌)

Wèi Shū (魏书) içindeki Guān Shì Zhì (官氏志: Hükümet Kayıtları)'nda: “Hé Dòu Líng (紇豆陵) boyu, Dòu (竇) soyadını almışlardır” denilmektedir.

Zhou Shu içindeki Dòu Chì (竇熾) Kayıtları'nda: “Dòu Chì (竇熾)'nın ikinci oğlu Dòu Gōng (竇恭), Zhōu Wǔdì (周武帝) ile birlikte (561-571), Qi ülkesini yenilgiye uğratmıştır. Zhōu Wǔdì ona, Zàn Guó Gōng (贊國公) unvanını vermiştir. Sonradan, işlediği bir suç nedeniyle hükümdar tarafından ‘intihar cezası’ verilmiştir.”

Sui Shu içindeki Wang Shao (王邵) Kayıtları'nda: “Zhōu Wǔdì döneminde, Qi Dou Ling Gong, hükümdar (Zhōu Wǔdì) tarafından öldürüldü” denmektedir. Burada adı geçen Qi Dou Ling Gong ile Dòu Gōng, aynı kişidir.

Xin Tang Shu'daki Dòu Wēi (竇威) Kayıtları'nda, babasının Dòu Chì (竇熾) olduğu anlatılmaktadır. Dòu Guǐ Kayıtları'nda ise, “Dòu Guǐ, Dòu Wēi'nin kardeşinin oğludur” denmektedir.

Zhou Shu, Sui Shu ve Xin Tang Shu'dan edindiğimiz bilgiye göre, Zhou Hanedanlığı döneminde yaşamış olan Dòu Chì'nin iki oğlu vardır. Dòu Wēi ve Dòu Gōng'un bir diğer adı da, Qi Dou Ling Gong'dur. Onun oğlu da, Tang Hanedanlığı döneminde adı geçen Dòu Guǐ'dir.

Dòu Guǐ'nin ataları, Tuo Ba Wei'lerin Qi Dou Ling boyundandır. Kuzey Wei döneminde “ Dou” soyadını almışlardır. Xin Tang Shu ve Jiu Tang Shu içinde Dòu Guǐ, sert mizaçlı, kararlı ve ağırbaşlı biri olarak anlatılmaktadır. Tang Hanedanlığı'nın kuruluş döneminde, topladığı binlerce askerle Li Yuan'ın yardımına koşmuştur. Sui Hanedanlığı'nın başkentine Li Yuan ile birlikte girmişlerdir. Orduda, disiplini ile ün yapmıştır.

9) Qū Tū Tōng (屈突通)

Yáo Wēi Yuán, Qū Tū (屈突) soyadının, Xiào wéndì zamanında (496), “Qū (屈)” olarak değiştirildiğini söylemektedir. Batı Wei (535-557) döneminde tekrar Qū Tū soyadını almışlardır. Qū Tū'lar, Kuzey Wei dönemindeki Xi (奚)'lerin bir boyudur. Xi'ler, Xianbei'lerin bir koludur. Qū Tū boyu aslen, şimdiki Hé Běi (河北) eyaleti içindeki Wéi Chǎng (圍場) ilinin bulunduğu yörede yaşamakta olan Kù Mò Xī (庫莫奚)'lerin soyundandır. M.S.343 yılında, Xianbei'lerin Mù Róng (慕容) boyu onlara saldırır ve yener. Bunun üzerine, Chāng Lí (昌黎) denilen yere göçerler. Sonradan, Tuo ba Wei'ler, Mù Róng'ları yenince, Mù Róng'lar Tuoba Wei'lerin kontrolüne girdiler. M.S.496 yılında, soyadlarını “Qū” olarak değiştirirken, asıl memleketlerinin adını da Chāng Lí olarak değiştirdiler. Batı Wei döneminde tekrar Qū Tū adını alırlarken, aslen Kù Mò Xī'li oldukları halde, Chāng Lí'liyimiş gibi kaydedildiler. Sui-Tang Hanedanları döneminde de, soyadları Qū Tū, memleket adı Chāng Lí olarak geçer.

Xin Tang Shu ve Jiu Tang Shu içindeki Qū Tū Kayıtları'nda, “ Tang Gao Zu, Qū Tū'yu, çok sadık bir vezir olarak över. Kendi çıkarını düşünmeden, hep memleketi için çalışmıştır” der.

Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasındaki savaşlarda en iyi savaşan askerlerden birisi Qū Tū'dur.

10) Liú Yì Jié (劉義節)

“Liú Yì Jié (劉義節) Kayıtları'nda, onun Bing (并) eyaletinden olduğu yazılıdır. Ping eyaleti, ‘Liú (劉)’ soyadını seçen Xiōng Nú'ların oturduğu bir yerdir.”

Büyük bir ihtimalle Liú Yì Jié, Bìng eyaletinde oturan Xiōng Nú'ların soyundan gelmektedir. Li Yuan (Tang Gao Zu) henüz Sui Hanedanlığı'na başkaldırmadan önce, Liu Jie ile aralarında yakın bir dostluk vardı. Liú Yì Jié, Tang Gao Zu, Sui Hanedanlığı'nın başkentine girdiği zaman, onun yanında olan kişilerden birisidir. Tang Hanedanlığı'nın kuruluşu sırasında yapılan savaşlarda, askerlerin mali ve donatım işlerini yürütmekteydi. Bu, çok zor ve önemli bir görevdi.

11) Liú Zhèng Huì (劉政會)

Xin Tang Shu içindeki Başvezir Kayıtları'nda, Liu soyadı ile ilgili bölümde: “Hé Nán (河南)’lı Liu ailesi, Xiōng Nú kökenlidir. Hàn Gāo Zǔ (漢高祖) döneminde, bu aileden gelen bir prenses Mào Dùn (冒頓: Mete)’a gelin olarak gönderildi. Xiōng Nú’ların geleneğine göre, soylular ‘anne’nin soyadıyla anılırlardı. Onun için, Mào Dùn’un bu prenesten olan çocuklarının soyadı ‘Liu’olmuştur. .... Bu soydan gelen Liu ailesi sonradan, Hé Nán’a göç etmiştir.”

Jiu Tang Shu içindeki Liú Chóng Wàng (劉崇望) Kayıtları'nda, “Ataları Dài Jùn (代郡)’lüdür. Yuán Wèi (Tuoba Wei) hükümdarı Xiào Wéndì ile birlikte Luo Yang’a göç etmişlerdir. Böylece, Hé Nán’lı olmuşlardır. Liú Zhèng Huì’nin sekiz göbek atası Liú Tǎn (劉坦), Sui Hanedanlığı döneminde Dà Lǐ Qīng (大理卿) görevinde bulunmuştur. Oğlunun adı, Liú Zhèng Huì’dir.”

Görüldüğü gibi, Liú Zhèng Huì’nin ataları, Dài Jùn denilen yerde yerleşmiş olan Xiōng Nú’lardır. Bunlar, Yuán Wèi hükümdarı Xiào Wéndì ile birlikte Luo Yang’a göçerek, Hé Nán’lı olmuşlardır. Liú Zhèng Huì’nin yedi göbek torunu, Tang Hanedanlığı döneminde başvezirlik yapan Liú Chóng Wàng’dır.

Liú Zhèng Huì, Li Yuan (Tang Gao Zu)’nun iktidar kavgası sırasında, Wáng Wēi (王威) gibi, iki taraflı oynayan ve hareketin başarısını engellemeye çalışan generallerin tesbiti ve etkisiz hale getirilmesinde etkin rol oynamıştır. Ayaklanmanın başlamasından sonra, Tàì Yuán’de kalarak, askerlerin sevk ve idaresinde etkili olmuştur. İsbetli kararları, herkes tarafından takdir edilmiştir. Liú Zhèng Huì öldüğü zaman, Táng Tàì Zōng kendi el yazısıyla yazdığı emirde, “Liú Zhèng Huì’nin başaramızda büyük payı vardır. Cenaze töreni mutlaka çok farklı olmalıdır” demiştir.

12) Duàn Zhì Xuán (段志玄)

Xin Tang Shu’da, Duàn Zhì Xuán (段志玄)’in Qí (齊) eyaletinin Lín Zī (臨淄) kentinden olduğu söylenmektedir.

Jìn Shū içindeki Duàn Pǐ Dī (段匹磾) Kayıtları'nda, “Duàn Pǐ Dī, doğu Xiānbēi’lerdendir..... Jìn (晉) döneminde, kendisine hükümdar tarafından Liáo Xī Gōng (遼西公) unvanı ile Liáo Xī (遼西)’nin yönetimi verilir.”

Qi eyaletindeki Lín Zī kenti, Liáo Xī ’ye yakın bir yerdedir. Kanımızca, Duàn Zhì Xuán ile Xianbei soyundan gelen Duàn Pǐ Dī arasında kan bağı bulunmaktadır.

Tang Hanedanlığı’nın kuruluş yıllarında Tang Gao Zu asker toplamaya çalıştığı

sırada, Duàn Zhì Xuán beraberindeki 1.000 kişi ile birlikte ona katılmıştır. Huò Yì (霍邑) ve Jiàng Jùn (絳郡) denilen yerler alındıktan sonra, Yǒng Fēng (永豐)'daki siloyu ele geçirdiler. Duàn Zhì Xuán çok cesur bir askerdir. Bir keresinde savaş sırasında ok yarası aldığı halde, hiç bir şey olmamış gibi savaşmaya devam etmiştir. Savaş sonunda, düşmanlarını yenilgiye uğrattıklarında Táng Tàì Zōng, onun gerçek bir asker olduğunu söylemiştir.

Li Yuan (Táng Gāo Zǔ) ve Li Shi Mǐn (Táng Tàì Zōng) dönemlerinde yani, Sui hanedanlığı'nın sona erdiği ve Tang Hanedanlığı'nın yeni kurulduğu dönemde hizmet veren on iki Orta Asya kökenli kişi hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu kişilerin Çin tarih kitaplarında birer Çinli gibi anlatıldığını, yabancı kökenli olduklarından söz edilmediğini belirtmiştik. Bunlardan başka, Xin Tang Shu içinde, Tang Hanedanlığı döneminde hizmetleri geçen yabancı askerlerle ilgili olarak Zhū Yì Fān Jiāng (諸夷蕃將) Kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıtlarda, toplam 15 kişinin soykütüğü verilmektedir. Bunlardan, Shǐ Dà Nài (史大奈) ve Tū De Jī (突地稽) adındaki 2 kişi, Tang Hanedanlığı'nın kuruluş yıllarında hizmet vermişlerdir.

1) Shǐ Dà Nài (史大奈)

Xin Tang Shu 'da, “Shǐ Dà Nài (史大奈), Tu Jüe'lerde Tè Lēi (特勒: Tegin)'dır. Chù Luó Kè Hán (處羅可汗) ile birlikte Sui Hanedanlığı döneminde Çin'e gelmiştir... (Tang) Gao Zu, Tai Yuan'de ayaklanmayı başlattığında, askerleriyle birlikte onun emrine girdi. Yin Mǎ Quán (飲馬泉) denilen yerde Sāng Xiǎn Hé (桑顯和) ile savaşırken, bir ara askerleri geri çekilmeye başladılar. Shǐ Dà Nài, bir kaç yüz süvari ile birlikte büyük bir cesaretle düşmanın üzerine saldırdı ve düşmanı şaşırttı. Morali düzelen ordu savaşı kazandı. Chang'an'ın alınması sırasında gösterdiği üstün başarısından dolayı, hükümdar ona 5.000 top ipek kumaş ve 'Shi (史)' soyadını verdi. Sonra, Tàizōng (Ch'ing Wang) ile birlikte, Xuē Jǔ (薛舉), Wáng Shì Chōng (王世充), gibi rakiplerini yendiler. Hükümdar ona, hizmet etmeleri için 3 kız hediye etti. Ayrıca, Dà Jiàng Jūn (大將軍) ve Dòu Guó Gōng (竇國公) unvanlarını verdi.”

2) Tū De Jī (突地稽)

Xin Tang Shu içindeki Li Jǐn Xíng (李謹行)'in soykütüğü içinde, Tū De Jī (突地稽)'nin de soykütüğü yer almaktadır. Burada şu bilgilere rastlıyoruz: “Li Jǐn Xíng, Mò Hé (靺鞨) boyundandır. Babası Tū De Jī, boy başkanıdır. Sui Hanedanlığı'nın son zamanlarında beraberindeki 1.000 kişiden fazla kişiyle Çin'e geldi. Yíng (營)

eyaletine yerleştiler... Gao Zu'nun ilk zamanlarında, Tū De Jī, Ding (定) eyaletine göç etmiştir. Ch'ing Wang (Táng Tàì Zōng)'ın buyruğu altına girmiştir. Savaşlarda gösterdiği üstün başarıdan dolayı, hükümdar ona Qí Guó Gōng (齊國公) unvanı vermiştir... Hükümdar tarafından ona 'Li' soyadı verilmiştir.”

Görüldüğü gibi, Tang Hanedanlı'nın kuruluşu sırasında askeri alanda hizmet veren Orta Asya kökenli kişilerin sayısı hiç de az değildir. Üstelik bu kişiler, hükümdarların yanbaşlarında savaşlara katılmışlar ev her bakımdan onların takdirlerini kazanmışlardır. 51 kişi içinden tesbit ettiğimiz 12 Orta Asya kökenli kişinin soykütüğü ve yapmış oldukları hizmetler hakkında kısa bilgiler vermeye çalıştık.

Hukuk Alanında Başarılı Olan Orta Asya Kökenli Kişiler ve Etkileri

Táng hanedanlığı dönemi yasalarını içeren Táng Lù (唐律: Táng Yasası), mükemmel bir yasa kitabıdır. Yazımı, 737 yılında tamamlanmıştır. O dönemde yazılmış, Táng Lù ile karşılaştırılabilecek bir yasa kitabı bulunmamaktadır. Táng Lù'nün, 19. yüzyılda Avrupa'da yazılmış yasa kitaplarından hiç de aşağı kalmamaktadır.

Táng Tàì Zōng, başvezir Chǎng-Sūn Wú Jì'ye bir yasa kitabı hazırlaması için emir verir. Chǎng-Sūn Wú Jì'nin oluşturduğu bir ekip, yine onun başkanlığında Táng Lù adındaki “Táng Anayasası” diyebileceğimiz eseri hazırlamışlardır. Bu kitapta 500 madde bulunmaktadır.

Táng Gāo Zǔ tahta geçtikten sonra, Chǎng-Sūn Wú Jì'ye emir vererek, Táng Lù Shū Yì (唐律疏議: Táng Lù'nün Açıklaması) diye bir kitap yazılmasını istemiřtir. Bu kitapta, Táng Lù içinde yer alan bütün maddeler birer birer açıklanmaktadır.

Táng Lù sadece Táng Hanedanlığı döneminde kullanılmış bir yasa kitabı değildir. Táng Hanedanlığından, Batı'da yazılmış eserlerin Çin'e gelişine kadar her dönemde kullanılmıştır. Japonya'nın orta çağında yazılan yasa kitapları, Táng Lù'yü temel olarak almışlardır. Táng Hanedanlığı döneminde hazırlanmış bu güzel eser de, yine bir Orta Asya'lı olan Chǎng-Sūn Wú Jì tarafından hazırlattırılmıştır.

Tıp Alanında Başarılı Olan Orta Asya Kökenli Kişiler ve Etkileri

Sui ve Táng Hanedanları döneminde, tıp ve farmakoloji alanlarında önemli gelişmeler olmuştur. Táng Hanedanlığı döneminde yapılan en önemli işlerden biri, eski ve o döneme ait ilaçlarla ilgili bilgilerin derlenmesidir. Bu çalışma, Çin tıbbının ilerlemesine büyük katkıda bulunmuştur.

Kuzey-Güney Hanedanları döneminde başlayan Orta Asya ile Çin arasındaki ilişki, Sui ve Táng Hanedanlıklarının kurulmasıyla daha da gelişti.

Liáng (梁) Hanedanlığı (527-557) döneminde Táo Hóng Jǐng (陶弘景)'in derlemiş olduğu Běn Cǎo Jīng Jí Zhù (本草經集注) adındaki farmakoloji kitabı, Güney Hanedanları döneminde yazılmış olduğu için, Kuzey Hanedanları dönemine ait ilaçları içermemektedir. Bundan dolayı da, bir süre sonra yetersiz kalmaya başlamıştır.

Táng Gao Zong'un emriyle, Chǎng-Sūn Wú Jì, 657 yılında 20 kişiden oluşan bir heyet kurmuş ve Xīn Xiū Běn Cǎo (新修本草) adında bir farmakoloji kitabı hazırlamaya başlamıştır. Bu kitap 659 yılında tamamlanmıştır. Bu kitap Çin'de, hükümdar emriyle yazılmış ilk resmi farmakoloji kitabıdır.

Xīn Xiū Běn Cǎo (新修本草) içinde, 844 çeşit ilacın yapımı ve kullanımı anlatılmaktadır. Bunların içinde de pek çok Orta Asya'ya özgü ilaç bulunmaktadır. Zhèng Qián (鄭虔)'nin yazmış olduğu Hú Běn Cǎo (胡本草) adlı kitap, özellikle yabancı ülkelerden gelen ilaç ve esansları içermektedir. Xīn Táng Shū bu kitapla ilgili olarak şöyle yazmaktadır: “Hú Běn Cǎo (胡本草) 7 kısımdan meydana gelmiştir.”

Soğud asıllı hekim Li Xún (李珣)'ün yazmış olduğu ve üç bölümden oluşan Hǎi Yào Běn Cǎo (海藥本草) adlı kitapta, Batı'da kullanılan ilaç ve esansların yapımı hakkında bilgiler vardır.

Orta Asya hekimlik ve farmakoloji bilgileri çok daha eskiden Çin'e girmiş bulunuyordu. Sui Shū içindeki Jīng Jí Zhì (經籍志: Bibliyografya)'da, Xī Yù'den Çin'e gelen kitaplar şunlardır:

- 1) Xīyù Zhū Xiān Suǒ Shuō Yào Fāng (西域諸仙所說要方), toplam 23 kısımdan meydana gelmiştir.
- 2) Xī Yù Bō Luó Xiān Rén Fāng (西域波羅仙人方), toplam 3 kısımdan meydana gelmiştir.
- 3) Xī Yù Míng Yī Suǒ Jí Yào Fāng (西域名醫所集要方), toplam 4 kısımdan meydana gelmiştir.

Táng Hanedanlığı döneminde Çin'de, hekimlik alanında yetkili ve becerikli pek çok Orta Asya kökenli hekim bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Mǐ Suí (米遂) adındaki doktordur. Kendisi, Mǐ (米: Maimargh) ülkesindedir. Míng Táng Lùn (明堂論) adında, “akupunktur tedavisi” üzerine bir kitap yazmıştır.

Táng Xuán Zōng döneminde (720 yılında), Shū Lē (Kaşgar) asıllı, Wéi Lǎo Shī (韋老師) adındaki doktor, hekimlikteki ustalığı nedeniyle, “Yī Wáng (醫王: Hekimler Kralı)” olarak anılıyordu.

Kitabın İkinci Bölümü’nde haklarında ayrıntılı bilgi verdiğimiz, Yú Zhì Níng (于志寧) ve Lǐ Jī (李勣) birlikte, Běn Cǎo (本草) adlı farmakoloji kitabını yeniden derlemişlerdir. Derledikleri bu kitap 54 kısımdan meydana gelmiştir. Aynı zamanda resimli olan bu kitap, Táng Hanedanlığı döneminde en çok kullanılan kitaplardan biri olmuştur.

Çin’de Tarihçilik Anlayışı

Çalışmamızda Çin tarih kitaplarından yararlandığımızı ifade ettik Acaba bu kitaplar ne kadar güvenilir kaynaklardır? Türklerle ilgili bilgiler kasıtlı olarak farklı yazılmış olabilir mi? Bu nedenle, Çin tarih kitapları hakkında kısa bir bilgi vermek yararlı olacaktır.

Tarih Bilimi (Shǐ Xué 史学), Çinlilerin son derece önemseydiği bir bilim dalıdır. Çin kültürüne göz attığımızda, Tarih Yazıcılığı’nın babadan oğla geçen bir meslek olduğunu görmekteyiz. Çince Tarih (Shǐ 史) sözcüğünün kökenine baktığımızda, sözcüğünün iki şekilden meydana geldiğini görmekteyiz: “Doğru (zhōng 中)” ve “El (shǒu 手)”. Çince Tarih (Shǐ 史) sözcüğünün anlamı; “doğruyu yazan el”dir.

Tarih Kitabı (Shǐ Shū 史书) teriminin ilk kez ne zaman kullanılmaya başlandığını da hatırlatmakta yarar görüyorum. Tarih Kitabı (Shǐ Shū 史书) terimi ilk kez, Konfüçyüs (Kong Zi 孔子)’ün derlemiş olduğu İlkbahar-Sonbahar Yıllıkları (Chūn Qiū 春秋) adlı kitapla birlikte kullanılmaya başlanmıştır.

Çin Tarih kitapları sistemli bir biçimde yazılmıştır. Tarih kitapları içeriklerine göre üçe ayrılırlar:

1) Biyografiler (Jì Zhuàn 纪传)

Bu yöntem ilk kez, ünlü tarihçi Sī-Mǎ Qīān (司馬遷) tarafından kullanılmıştır. Kişilerle ilgili bilgiler çok ayrıntılıdır. Diğer olaylara daha az yer verilir. Örnek: Hàn Shū 汉书, Shǐ Jì 史記.

2) Yıllıklar (Biān Nián 编年)

Konfüçyüs (Kǒng Zi 孔子)’ün derlediği İlkbahar-Sonbahar Yıllıkları (Chūn Qiū 春秋) ile başlar. Yazıldığı dönemin olaylarını kronolojik bir sırayla anlatır. Olaylar hiç eksiksiz kayda geçirilir. Ancak olaylarla ilgili ayrıntı ve yorumlar yer almaz. Örnek: Chūn Qiū (春秋).

3) Kayıtlar (Ji Shì Běn Mò 编事本末)

İlk kez Yuán Shū 袁樞 tarafından kullanılmaya başlanan bir yöntemdir. Olaylar başından sonuna kadar ayrıntılı bir biçimde anlatılır. Böylece, olayların nasıl meydana geldiğini, nasıl geliştiğini ve sonuçlarını öğrenmek mümkündür. Örnek: Tōng Jiàn Jì Shì Běn Mò (通鉴纪事本末)

Büyük Çin Külliyyatı (Sì Kù Quán Shū 四库全书) içinde yer alan tarih kitaplarını iki ana başlık altında incelemek mümkündür:

- 1) Resmi Tarih Kitapları (Zhèng Shǐ 正史)
- 2) Resmi Olmayan tarih Kitapları (Zá Shǐ 杂史).

1) Resmî Tarih Kitapları (Zhèng Shǐ 正史)

Olayları tam ve doğru olarak yazan tarih kitaplarıdır. Olaylarla ilgili gerçekler olduğu gibi kayda geçirilmiştir. Bu kitaplarda herhangi bir düzeltme ve tahrifat yoktur. Tarih araştırmalarında temel alınması gereken kitaplardır.

2) Resmî Olmayan tarih Kitapları (Zá Shǐ 杂史)

Tarihi olaylardan başka olayları da içeren kitaplardır. Tarihi olayları tam olarak anlatmaz. Kaydedilen olaylarda bir bütünlük yoktur. Bunların içinde çok değerli kitaplar bulunmaktadır. Çin tarihi içinde, Dört Tarih (Sì Shǐ 四史) olarak anılan kitaplar şunlardır:

- (1) Tarih Kayıtları (Shǐ Jì 史记)
- (2) Han Tarihi (Hàn Shū 汉书)
- (3) Sonraki Han Tarihi (Hòu Hàn Shū 后汉书)
- (4) Üç Devlet Tarihi (Sān Guó Zhì 三国志)

Çin Tarih kitapları ile ilgili bilmemiz gereken bir konu da, 26 tarih içinde sadece yedi tanesinde bulunan Bibliyografya Kayıtları (Yì Wén Zhì 艺文志) bölümünün bulunmasıdır. Bu bölümler Çin kültürü ve edebiyatı açısından son derece önemlidir. Bu bölümlerde; tarih kitabının yazıldığı dönem ve o tarihe kadar yazılmış olan tüm kitapların künyeleri bulunmaktadır. Ayrıca, kitapların içerikleri hakkında bilgiler de yer almaktadır. Zaman içinde kaybolmuş ya da yok olmuş kitaplar hakkında bilgi almak mümkün olabilmektedir. İçinde Bibliyografya Kayıtları (Yì Wén Zhì 艺文志) bölümü bulunan yedi tarih kitabı ve bölümlere verilen adlar aşağıdaki gibidir:

1. Hàn Shū Yì Wén Zhì	汉书	艺文志
2. Suí Shū Jīng Jí Zhì	隋书	经籍志
3. Jiù Táng Shū Jīngjí Zhì	旧唐书	经籍志
4. Xīn Táng Shū Yì Wén Zhì	新唐书	艺文志
5. Sòng Shǐ Yì Wén Zhì	宋史	艺文志
6. Míng Shǐ Yì Wén Zhì	明史	艺文志
7. Qīng Shǐ Yì Wén Zhì	清史	艺文志

Çinli tarihçiler günümüze kadar ulaşan değerli eserler bırakmışlardır. Bu eserlerinde yalnız siyasi ve askeri olayları yazmakla kalmamış; komşu ülkelere giden elçilerin ve askerlerin raporlarını da kaydetmişlerdir. Çeşitli seyahatnameleri de içeren Çin tarih kaynaklarında, komşu ülke ya da ulusların tarihleri, kültürleri, gelenekleri ve dinsel inançları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak şunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Türkler, Çin kültürüne çok önemli katkı sağlamışlardır. Bu katkının sadece askeri alanla sınırlı kalmamış olması, Türklerin her alanda başarılı olduğunu kanıtlamaktadır. Çin belgeleri, Türklerin tüm Asya kıtasını etkileyen büyük bir uygarlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Asya bozkırlarının hakimi olan Türkler, tarih boyunca savaşçı kimlikleri ile ön plana çıkmış bir ulustur. Bu gerçeği kimse yok sayamaz. Kanımızca Türkler için, “göçebe”, “konak göçer”, “atlı göçebe” vb. hangi sıfatın kullanıldığı çok da önemli değildir. Çin kaynaklarında, “sığır, koyun beslerler, sulak ve otlakları izlerler” yazmaktadır. Çok çeşitli atlar yetiştirdiklerini de yine Çin kaynaklarından öğreniyoruz... Özetle Türkler; kadın, erkek hepsi iyi ata biner, iyi savaşır. Binlerce hayvanı beslemek ve hareketini sağlamak hiç de kolay değildir. Bunlar, herkes tarafından bilinen ve kabul gören bilgilerdir. Türklerin bu özelliklerinden başka, pek çok alanda başarılı olduğu ve büyük bir uygarlığa sahip olduğu pek dile getirilmez. Dile getirenler de, bu konuda kaynak gösteremezler. Genellikle, “Çin kaynaklarına göre” diyerek işin içinden çıkarlar. Ama ne yazık ki bir kaynak adı vermezler.

Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili soy kütüklerini incelediğimizde, Türklerin dünya kültürüne katkıları sadece ordu düzeni ve askeri başarıları ile sınırlı değildir. Devlet yönetimi, sosyal yaşam, müzik, dans, edebiyat, resim, mimari, hukuk, tıp

ve kültür alanlarında çok etkili olmuşlardır. Bu çalışmamızda, Çin uygarlığına katkıda bulunan Türklerin soy kütüklerini ve hangi alanda başarılı olduklarını ortaya çıkarmak için kısa bir değerlendirme yapmış bulunuyoruz.

Kaynaklar

Dù Yòu (杜祐), *Tōng Diǎn* (通典), Shanghai 1935.

Lǐ Fǎng (李昉), Hú Méng (胡蒙), *Tài Píng Yù Lǎn* (太平御覽), Beijing 1960.

Liú Fǎng (劉昉), *Tài Píng Guǎng Jì* (太平廣記), Beijing 1972.

Liú Xù (劉昫), *Jiù Táng Shū* (舊唐書: Eski Tang Tarihi), Beijing 1975.

Mǎ Duānlín (馬端臨), *Wénxiàn Tōng Kǎo* (文獻通考), Shanghai 1935.

Ōu-yáng Xiū (歐-陽修), Sòng Xī (宋晞), *Xīn Táng Shū* (新唐書: Yeni Tang Tarihi): Beijing 1975.

Péng Dǐngqiū (彭鼎秋), *Quán Táng Shī* (全唐詩: Bütün Tang Şiirleri), Beijing 1979.

Wáng Pǔ (王溥), *Táng Huì Yào* (唐會要), Shanghai 1948.

Wáng Qīn Ruò (王欽若), Yáng Yì (楊億), *Cè Fǔ Yuán Guī* (冊府元龜), Beijing 1960.

Wèi Zhēng (魏徵), *Suí Shū* (隋書: Sui Tarihi), Beijing 1973.

Zhèng Qiáo (鄭樵), *Tōng Zhì* (通志), Shanghai 1935.